

Notes de Pau Ignasi de Dalmases a la seva col·lecció de manuscrits catalans

MARIA TOLDRÀ I SABATÉ

(Centre de Documentació Ramon Llull - Universitat de Barcelona)

Els catàlegs d'escriptors de Nicolás Antonio —la *Bibliotheca hispana sive hispanorum* [...] *qui post annum secularem MD usque ad praesentem diem floruerunt* (1672), coneguda com a *Nova*, i la pòstuma *Bibliotheca hispana vetus* [...] (1696)— van ser rebuts com una aportació cabdal a la bibliografia hispànica, per bé que des de ben aviat se'n van denunciar les llacunes. Els assaigs d'actualització van anar des dels simples apunts marginals de propietaris privats fins a les notícies d'erudició més profunda, com les de Francesc Pérez Bayer a la *Vetus* per a la segona edició de les Biblioteques (1783-1788).

El criteri per actualitzar Antonio sol ser de base territorial. Es pretén millorar-lo en tot allò que fa referència a la nació pròpia per exaltar-ne les glòries a través del catàleg d'escriptors patris, sigui quina sigui la llengua en què han escrit. Els erudits catalans no van ser cap excepció i a les primeres dècades del segle XVIII ja es documenten iniciatives per completar Antonio amb autors d'aquella procedència. Entre les més antigues hi ha les notes de Pau Ignasi de Dalmases, que presento en les ratlles següents; poc després hi treballava Pere Serra i Postius, que no tractaré aquí. Projectes com els seus són precursors que al segle XIX confluiran amb altres tradicions en les primeres històries de la literatura catalana, l'última gran representant de les quals és la *Història de la literatura catalana* dirigida, per als volums sobre literatura medieval (2013-2015), per Lola Badia.

NOTES DE DALMASES AL SEU EXEMPLAR DE LES BIBLIOTECQUES D'ANTONIO

El diplomàtic, historiador i erudit Pau Ignasi de Dalmases i Ros (1670-1718), marquès de Villalonga, fundador de l'Acadèmia dels Desconfiats i cronista oficial del Principat, va afegir unes notes al seu exemplar de les Biblioteques

d'Antonio. Uns anys després, Josep Finestres va comprar l'exemplar al convent de Santa Caterina de Barcelona, on havien anat a parar alguns volums de la llibreria de Dalmases i el seu fill, Ramon de Dalmases i de Vilana, i hi va afegir més notes. En morir Finestres el 1777, l'exemplar va passar a l'hereu de la biblioteca, el jurista ceriverí Andreu Massot i Tarragona, i abans de la mort d'aquest, el 1798, es va fer una còpia de les notes per a Jaume Pasqual, que avui es conserva als *Sacrae Cathaloniae antiquitatis monumenta* (BC, ms. 729/11; *MCEM*, 122).

A l'exemplar d'Antonio que posseïa Dalmases —en quatre toms i que no s'ha de confondre amb la *Vetus* de la mateixa procedència que va restar al convent de Santa Caterina i avui és a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona—, les notes manuscrites es llegien als marges i en cèdules soltes. En l'opuscle preparat per a Pasqual s'han copiat per ordre d'aparició, començant per la *Vetus* i seguint amb la *Nova*. De vegades s'hi indica qui n'ha estat el redactor, Dalmases o Finestres; també n'hi ha del germà petit d'aquest, Daniel Finestres, i alguna d'un anònim. No resulta sempre fàcil, però, atribuir-les a un dels erudits que hi treballaren. La majoria són referències bibliogràfiques, notes breus de caràcter biogràfic i bibliogràfic, en castellà, llatí i català, que amplien la informació d'Antonio o n'omplen llacunes; entre les fonts dominen les biblioteques impreses, universals, eclesiàstiques o d'ordes religiosos, com ara les *Bibliothecae dominicanae* d'Ambrogio di Altamura (1677). La informació nova afecta autors en diverses llengües dels regnes peninsulars, sovint eclesiàstics, pel tipus de fonts emprades; ara bé, segons la còpia per a Pasqual, a l'índex d'autors s'hi afegia una «raïta» als catalans, i l'amanuense ja es demanava si això tenia a veure amb un projecte de biblioteca catalana «separada».

Enmig de l'erudició bibliogràfica habitual, criden l'atenció dues notes de Dalmases sobre manuscrits de la seva biblioteca, a l'apartat d'anònims de la *Vetus*: «Anonimus alius, catalanus ut credo, scripsit breve chronicon habeo ms. Vide a l'aposenito de dintre» (no identificat) i «Anonimus alius catalanus: scripsit una Historia de los sarracenos, turcos i tártaros i de las guerras que tuvieron. Téngola en mi librería, aposento de dentro» (versió catalana d'Aitó de Gorigos, BC, ms. 490).

La iniciativa d'aplegar les notes de Dalmases i Finestres en un opuscle autònom va tenir una bona rebuda. Josep de Vega i Sentmenat i després l'oratorià Ramon Ferrer el van copiar (RAH, ms. 9/5712, i BUB, ms. 712, respectivament; *MCEM*, 2431). Durant el pas del segle XIX al XX, a can Dalmases es va fer una còpia de Ferrer (BC, ms. 1878; *MCEM*, 225), que va ingressar a la Bi-

biblioteca de Catalunya amb la resta de llibres de la col·lecció adquirits el 1916 (BC, Arxiu Administratiu, 496/2; [Alòs-Moner] 1916).

UNA COL·LECCIÓ DESCONEGUDA D'ADDICIONS A ANTONIO

El manuscrit AHCB, A-35, conté unes addicions anònimes a la *Vetus* d'Antonio, que vaig identificar com a obra de Dalmases en la descripció del manuscrit per a la *Base de dades Manuscrits catalans de l'edat moderna* (MCEM, 2627). La lletra és seva, coincideix amb la d'algunes miscel·lànies i diccionaris històrics de Dalmases conservats al mateix arxiu. Hi ha més proves que avalen l'atribució. Abans de res, l'al·lusió en primera persona a una obra publicada el 1702: «Yo dexé hecha larga i cumplida memoria de Boadas en mi *Dissertación histórica por la patria de Paulo Orosio*, cap. 29, desde la pág. 359». Encara més: Dalmases hi fa moltes al·lusions a manuscrits que posseïa, una bona part dels quals ha arribat fins als nostres dies. Així, doncs, les addicions són una eina per a l'estudi de la seva important col·lecció de còdexs i, en conseqüència, per a la història de la formació de la tradició literària i cultural catalana al començament del segle XVIII. Dalmases hi treballava després de 1710, data d'una referència al *Journal des Sçavans*, i potser, de 1714-1715, a causa de l'absència de manuscrits lul·lians, dels quals, com veurem, es va desprendre aquests anys, si bé aquest argument no és conclouent.

El manuscrit A-35 consta de quaranta-vuit bifolis parcialment numerats sense relligar, és acèfal i àpode, i té llacunes. L'única rúbrica conservada —«Adiciones a mis addiciones a la Biblioteca antigua de don Nicolás Antonio»— és, de fet, el títol parcial al bifoli que conté les notes al conjunt. Les addicions pròpiament dites comencen al bifoli 2, que és el primer que duu les inicials «B. V.» (*Bibliotheca vetus*) al marge. L'estructura pren la forma d'un catàleg d'escriptors, sense que s'hi pugui discernir quin criteri s'ha seguit a l'hora d'ordenar-los, senyal que es tracta de materials en curs de treball. De fet, no és rar que alguns autors hi apareguin en blocs donats pel fet que Dalmases els troba en una mateixa font. La primera notícia, acèfala, correspon al jurista Jaume Desfar. De cada autor es donen notícies sobre la vida i l'obra, i sovint es deixa pas a l'excurs biogràfic i erudit, a la transcripció de taules i extractes. El criteri de selecció territorial és important —la majoria són catalans—, però no únic, i la llengua no en determina la tria. Són medievals: Antonio marcava la pauta quan establia l'any 1500 com a frontera entre la *Vetus* i la *Nova*. L'ab-

sència en aquestes es destaca, però no és cap requisit previ. Quant als gèneres, hi dominen la historiografia, el dret i la literatura moral i religiosa; la literatura de creació en llengua vulgar pràcticament no hi té cabuda. Per raons d'espai, al resum que segueix ometo la nòmina completa d'autors i em limito a les entrades sobre els catalans, sobretot quan s'hi fa referència a manuscrits o a edicions antigues.

«Anónimo catalán, monge benito claustral del real monasterio de Santa María de Ripoll, escribió una historia en latín de los hechos de los serenísimos condes de Barcelona i reies de Aragón»: Dalmases contrasta les genealogies dels comtes reis citades per Antonio amb les *Gesta comitum barcinonensium* editades per Baluze a *Marca hispanica* (1688) i les genealogies que es llegien en un manuscrit copiat el 1600 per Jaume Ramon Vila, avui perdut (cf. *MCEM*, 1524); la seva font són les *Memorias* citades a continuació. Martí d'Ivarra («Jurra»): li atribueix una història de Catalunya; és una confusió entre la dedicatòria d'Ivarra a Galceran de Cardona per a la tercera edició de les *Històries e conquestes* de Tomic (1534) i el text del mateix Tomic, originada per una mala lectura de la font, el capítol sobre escriptors catalans de les *Memorias de Cataluña hasta los condes hereditarios de Barcelona*, del marquès de Mondéjar, Gaspar Ibáñez de Segovia, un altre col·leccionista de còdexs catalans (extractades per Dalmases a AHCB, ms. B-4; *MCEM*, 1017). Joan Margarit: no identifica el *Templum Domini* (ACB, C.83) amb les notícies de Joan Gaspar Roig i Jalpí referents a un còdex de la catedral de Barcelona interessant per a la Guerra Civil, sobre el qual anota: «Se à de vèurer est libre en lo archiu de la seu». Bernat Mallol, compilador de Santes Creus: n'extracta una notícia del *Compendium abbreviatum* (AHN, Clero, còdex 459), «no sólo para cumplir con mi instituto de transcribir un fragmento de los libros ms. i antiguos cuija noticia produzgo, sino por la novedad de las que en este capítulo se contienen», observació que fa pensar en un possible prefaci perdut a les addicions. Duoda: tot i no ser catalana ni espanyola, «Dodana merece lugar en la bibliotheca antigua de los escritores españoles», perquè estava casada amb Bernat, governador de Barcelona; n'extracta la taula del *Manual* segons Maillon, encara que a la biblioteca Dalmases n'hi havia un exemplar, que aleshores potser no hi havia ingressat (BC, ms. 569). Arnau de Capdevila: del tractat de les monedes afirma que «este libro tuve io en mi poder algún tiempo, tenía las cubiertas de madera i las ojas escritas en pergamino, después no he podido saber qué se á hecho ni dónde á parado» i en transcriu un capítol (ms. no identificat; cf. *MCEM*, 1064, possible còpia). Alfons el Magnànim: en

cita «oraciones i epístolas», però sobretot reproduïx elogis de la seva activitat cultural, extrets de les *Cròniques d'Espanya* de Carbonell (1547) i d'altres fonts. Joan Ripoll: en transcriu l'epitafi d'Elionor de Xipre, a partir de Carbonell, i afegeix una notícia sobre la reina, que treu d'un manuscrit que li pertany (identificable amb el catàleg de consellers de Rafael de Cervera, BC, ms. 505; *MCEM*, 82). L'infant Pere d'Aragó: «merece lugar en estas observaciones literarias historicocríticas»; li dedica un extens capítol, amb atenció a l'activitat poètica. Bernat Boades: Antonio no el coneixia, «pues aún no estaba descubierto su libro» per l'admirat Roig i Jalpí, a qui no segueix, però, en el cas del cronicó del gironí Liberat, que tracta de falsificació a l'entrada que li dedica a les addicions; del pseudo-Boades, Dalmases n'ha fet una còpia i esmenta la del comte de Savallà (BC, ms. 491 i 492; *MCEM*, 70 i 1117); en transcriu passatges. En Pacs: de la *Doctrina moral*, «que es el mismo original [...] tengo en mi librería [...]», en transcriu el pròleg, la taula i un capítol (BC, ms. 472). Jafudà Bonsenyor: transcripció del pròleg i la taula (mateixa font). Pere III: defensa l'autoria reial de la crònica particular, llegida a través de Carbonell —tan ric en notícies com «poco conocido»—; copia les rúbriques del seu exemplar de les *Ordinacions de la cort reial* (potser el del citat Vila, AHCB, ms. B-49; *MCEM*, 927) i cita els exemplars de l'Arxiu Reial de Barcelona, anotat pel rei (BHUV, ms. 1124), i del marquès de Mondéjar; ha llegit l'*Obra de mossèn Sant Jordi* a l'Arxiu Reial (ACA, Cancelleria, reg. 1529/I; *MCEM*, 591). Isabel de Villena: s'exclama que Antonio no citi «esta extraordinaria sabia i venerable señora»; només en té la informació d'Hipòlit Samper a les *Advertencias históricas* de Luis de Salazar y Castro (1688), que també és la font de les notícies sobre Miquel Peres i —amb Antonio— Bernat Fenollar. Guillem Botet: té les *Consuetudines ilerdenses* i en copia el pròleg i la taula (BC, ms. 483). Notícies d'autors i obres extrets de BC, ms. 482 (*MCEM*, 1709), que li pertany: «Anónimo, poeta catalán» autor d'un romanç sobre la caiguda de Constantinoble (*inc.*: «Plors, plants, sanglots e gemecs de congoixa») i Joan Feixes, canonge de Barcelona. Joan Pasqual: transcriu el pròleg i la taula del *Llibre de beatitud* (BC, ms. 467), però considera perdut el *De pena* (ibídem, ms. 468, procedent de Dalmases, com l'anterior); la dedicatòria a Joan Llull obre la porta a un excurs sobre els Llull basat en fonts heràldiques pròpies: el *Ceremonial* de Diego de Valera (BC, ms. 529; *MCEM*, 95), l'armorial de Bernat Mestre (BC, ms. 510; *MCEM*, 86) i la *Crònica de cavallers catalans* de Francesc Tarafa (BUB, ms. 84; *MCEM*, 403). Felip de Malla: només en comenta i transcriu algun passatge d'un sermonari en poder seu (BC,

ms. 466); d'aquest, també n'extreu dades sobre Joan Gat —de fet, Giovanni Gatto—, bisbe de Cefalù, de qui planteja un possible origen català. «F. Pedro N.»: «español de nación, pero no sé ni el reino o provincia ni el lugar donde nació»; es tracta de fra Ponç Carbonell, autor de comentaris bíblics i d'una cronologia de papes i emperadors, també present a la seva llibreria (BC, ms. 545); n'extracta la cronologia i l'epístola a Joan d'Aragó, arquebisbe de Toledo i Tarragona. El mateix arquebisbe té una extensa entrada, amb atenció a la biografia i l'acció legislativa, basada, entre altres fonts, en l'arxiepiscopologi tarragoní de Josep Blanc, que posseeix (BC, ms. 515; *MCEM*, 91). Notícies sobre autors i textos de BC, ms. 473 (*MCEM*, 66), també seu: Antoni Canals, de qui transcriu l'endrega al rei Martí i la taula de l'*Escala de contemplació*; un jerònim, traductor de la *Contemplació de Jesucrist*, de sant Bonaventura, de la qual copia el pròleg i la taula; un anònim català, potser franciscà, traductor de les revelacions de santa Àngela de Foligno, de les quals transcriu el pròleg i les rúbriques. Pere Busquets: conserva dos exemplars de la versió de Domenico Cavalca, *Mirall de la creu* (BC, ms. 474 i AHCB, ms. B-76); en transcriu el pròleg i la taula. Joan Ramon Ferrer: n'esmenta dos manuscrits que té a la llibreria, el *De antiquitate legum* (BC, ms. 614), del qual transcriu la dedicatòria a l'arquebisbe Pere d'Urrea, i una desconeguda *Oratio* en lloança de Joan II, inacabada, amb dedicatòria al rei datada a Barcelona l'1 d'agost de 1458, que transcriu (*inc.*: «Jam septem anni sunt, illustrissime princeps, dum emeritus ab agro bononiensi recessurus essem») amb un altre fragment (ms. no localitzat). Anònim: crònica dels comtes reis de Catalunya i Aragó, en la tradició de Tomic, escrita en temps de Joan II i amb una nota de 1461 de la mateixa mà; acèfala (*inc.*: «[...] dit gran archabisbe de Toledo no fo així, ans diu lo dit archabisbe que aquest rey Garcia fo molt bon e gran bataller e hac per muller dona Uracha»); en transcriu les rúbriques i un capítol a partir del seu exemplar (ms. en mans privades). Jaume Ferrer de Blanes: dedica a les *Sentències catòliques del diví poeta Dant florentí* (1545) un llarg excurs, basat en Roig i Jalpí. Francesc Eiximenis: n'elogia les obres «por tener, como tengo, muchas d'ellas manuscriptas en mi librería, que guardo i venero con la maior estimación i aprecio» (BC, ms. 456-464); en transcriu el pròleg i part de la taula de la *Vida de Jesucrist* (ibídem, ms. 459-460). El manuscrit A-35 s'interromp aquí.

UNA ABSÈNCIA: RAMON LLULL

Encara que Dalmases no hi cita tots els seus manuscrits catalans, medievals o còpies modernes, sorprèn que Llull no aparegui en les col·leccions de notes, si bé cal dir que Antonio ja l'havia inclòs a la *Vetus*. Ara sabem, però, que Dalmases posseïa manuscrits lul·lians i que en va cedir alguns arran de la seva col·laboració en l'aplegat de materials per a la primera gran edició moderna de Llull, la Moguntina (1721-1742), a cura d'Ivo Salzinger. El seu nom ha passat inadvertit, potser amagat rere la contribució de la marquesa de la Manresana, Josepa de Boixadors; a la dedicatòria del primer volum, Salzinger recordava que la «comitissa» (sic) era parenta del beat pels Erill i n'havia enviat relíquies i manuscrits. El copiadore de lletres de l'ambaixada de Dalmases a Londres com a representant de les institucions catalanes al final de la Guerra de Successió aporta més dades (*La Junta General de Braços de 1713* 2008).

Resumeixo la veu sobre Dalmases que vaig redactar per a la secció «Lul·listes» de la *Base de dades Ramon Llull*: segons cartes del «marchese Dalmases» enviades des de Frankfurt, Amsterdam i Londres al príncep elector Joan Guillem II i d'altres, consta que, per petició d'aquest, el març de 1714, tot i la situació bèl·lica de Barcelona, feia gestions per reunir manuscrits lul·lians seus i de la marquesa, i que el lul·lista Jaume Costurer ja devia ser a la ciutat; «mossèn Joan» —Joan Pau Colomer, bibliotecari dels Dalmases, compilador de manuscrits sobre heràldica i mariologia— i altres havien de cercar els que hi havia a can Dalmases; el març de 1715 els llibres eren a Gènova en mans d'un agent que esperava instruccions. La correspondència de l'ambaixador no especifica quins volums es van enviar, però la presència de notes autògrafes de Colomer em va permetre identificar dues còpies parcials del *Llibre de contemplació en Déu* (Mainz, Martinus-Bibliothek, ms. 220i i 220k). No formava part del grup l'actual manuscrit 7 de la Societat Arqueològica Lul·liana (Palma), que conté el *Llibre de meravelles* i el *Llibre d'intenció*, també anotat per Colomer; ni un tractat del lul·lista Dimes de Miquel: *Breve y compendioso compendio de la arte de Raimundo Llull* (BC, ms. 676; MCEM, 112).

Pel que fa als impresos, l'inventari de la llibreria dels Dalmases redactat per Colomer (BC, ms. 677) inclou el *Blaquerna* (1521), l'*Ars generalis ultima* (ed. Francesc Marçal, 1645), una edició de l'*Arbor scientiae* i les *Disertaciones históricas* de Costurer (1700). Tot plegat sembla indicar una escassa atenció

vers l'obra i la figura de Llull, més enllà de la gestió paral·lela a l'activitat diplomàtica del marquès.

LES NOTES DE DALMASES I L'ESTUDI
DE LA TRADICIÓ LITERÀRIA CATALANA

La importància de les notes de Dalmases a Antonio del manuscrit A-35 resideix en el fet que moltes es redacten a partir de manuscrits de la seva propietat, una col·lecció que l'atzar de la conservació ha convertit en essencial per estudiar la transmissió d'alguns noms de la literatura medieval i moderna catalana, ja que ens n'ha arribat una bona mostra, avui a Barcelona (BC, AHCB, BUB), Mainz i Palma. D'altra banda, les notes completen els inventaris antics de la biblioteca dels Dalmases: el citat de Colomer i un altre d'elaborat quan una part dels volums ja era al convent de Santa Caterina (*Llista dels llibres que se han notat de la llibreria de don Ramon Dalmases*, BUB, ms. 1944/7).

A l'hora de valorar les notes, s'ha de tenir en compte que el criteri de selecció de Dalmases obeeix, tant o més que a la passió bibliogràfica, als interessos historiogràfics de qui havia estat nomenat cronista oficial del Principat per les Corts de 1701-1702, càrrec que el dugué a redactar uns *Anales de Cataluña* (RABLB, ms. 3-I-25; *MCEM*, 2241) i va generar correspondència sobre fonts (BC, ms. 618; *MCEM*, 109). Això explica els excursos sobre història civil i eclesiàstica amb què s'allarguen moltes entrades i la presència de qüestions del discurs historiogràfic modern com les falsificacions. L'estudi del conreu de les lletres hi és entès com un argument per prestigiar la nació, i per això no és rar que es 'desviï' —des del punt de vista de la filologia del segle XIX ençà— en discussions que han allunyat aquests textos de l'anàlisi de la construcció de la tradició literària. N'és un altre exemple la *Barcelona armada con letras*, de Lluís de València (ca. 1690); s'obre amb un pròleg on s'anuncia un itinerari per les belles lletres de Barcelona i Catalunya des dels orígens fins al present, però no té res a veure amb el que avui considerem història de la literatura: l'autor s'endinsa en polèmiques erudites al voltant d'uns quants temes destinats a prestigiar-ne els orígens, i la part conservada no va més enllà d'Otger Cataló (BC, ms. 2566; *MCEM*, 259). Això no vol dir que aquestes obres no siguin útils per a l'estudi de la formació de la tradició catalana, així com ho són les dels juristes de l'època, hereus d'una línia d'arrel medieval, reforçada pels conflictes del segle XVII, en què el dret s'abeura en la historio-

grafia i la tradició jurídica s'assimila com a element de la construcció de la identitat nacional.

Tot i això, les addicions de Dalmases contenen transcripcions de pròlegs, taules i fragments dels seus còdexs, molts en català. Es tracta d'un criteri de redacció conscient: «Observando la lei que me he impuesto en la relación de los libros ms. de que doi noticia, pondré los títulos de los capítulos». Ho sol fer per a obres i/o exemplars poc o gens coneguts per la bibliografia, començant per Antonio, que donen valor tant a la tradició cultural pròpia com a la biblioteca personal. Seria exagerat, però, veure-hi una sensibilitat filològica com la que caracteritza els projectes del seu coetani Antoni de Bastero (Feliu 2000). El mateix any que sortia cap a Roma, el 1710, el canonge li deixava impresos i manuscrits moderns de tema històric, polític i literari que es detallen en una cèdula dins una crònica de Miquel Parets propietat de Dalmases (BC, ms. 502; *MCEM*, 79). Amb Bastero, compartia l'atenció pel món trobadoresc, documentada amb extractes puntuals sobre el «gai saber» i altres qüestions del manuscrit N.352 dels carmelites descalços de Sant Josep (BC, ms. 239), que Dalmases copia en una miscel·lània històrica (AHCB, ms. B-186; *MCEM*, 1055). El marquès, però, no manifesta l'interès de Bastero per les fonts literàries com a material d'estudi de la llengua. A la *Crusca provenzale* (1724), aquest ja donava notícies sobre autors i textos catalans, i les va ampliar amb notes en un exemplar de l'obra (RABLB, ms. 3-II-4; *MCEM*, 2698). A banda de l'explotació lexicogràfica i lingüística a què se sotmet els textos, la nòmina d'escriptors citats als materials per a la *Crusca* destaca encara per la presència d'obres de creació literària, absents en Dalmases. Valguin a tall d'exemple Ausiàs March, Joanot Martorell —incloent-hi un buidatge lexicogràfic de l'edició de 1490 del *Tirant*— i Jaume Roig, valencians que Bastero considera integrats a la pròpia tradició, i els clàssics siscentistes: els catalans Francesc Vicent Garcia i Francesc Fontanella; d'aquest, Bastero i Joan Torres i Oliva cercaven un manuscrit perdut (RABLB, ms. 3-II-3; *MCEM*, 2697).

BIBLIOGRAFIA

- [ALDÒS-MONER, Ramon] (1916). «La biblioteca Dalmases», *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, III, pp. 28-57.
- BONNER, Anthony (dir.). *Base de dades Ramon Llull* [en línia], Barcelona: Centre de Documentació Ramon Llull (Universitat de Barcelona), <www.ub.edu/llulldb/>.

- EXPÓSITO, Ricard (2009-2010). «Literatura prohibida a la Barcelona del tombant de segle XVII: les desiderates bibliogràfiques de Pau Ignasi de Dalmases i Ros», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 52, pp. 137-202.
- FELIU, Francesc (2000). *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- La Junta General de Braços de 1713: L'ambaixada Dalmases i altra documentació (1713-1714)*, ed. Josep M. Bringué i Portella *et alii*, Barcelona: Parlament de Catalunya - Generalitat de Catalunya, 2008.
- MCEM = DURAN, Eulàlia (dir.) & TOLDRÀ, Maria (coord.) (2011-). *Base de dades Manuscrits catalans de l'edat moderna*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, <<https://mcem.iec.cat/>>.
- VALSALOBRE, Pep (2002). «Llocs, formes i textos de la protohistòria literària catalana. Segles XV-XVII: del marquès de Santillana a Nicolás Antonio (1676)», *Estudi General*, 22, pp. 309-336.